

BILOLXON ABDULLAYEV,
O‘zR FA Alisher Navoiy nomidagi
Davlat adabiyot muzeyi tayanch doktoranti

“GUL VA BULBUL” DOSTONINING BIR TOSHBOSMA NUSXASI XUSUSIDA

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zR FA Sharqshunoslik instituti toshbosma asarlar fondida saqlanayotgan, muallifi noma‘lum bo‘lgan “Gul va bulbul” nomli dostonning litografik nusxasi borasida so‘z yuritiladi. Shu bilan bir qatorda ayni toshbosmaning manbaviy xususiyatlari, muallifi va uning hayoti va ijodiga doir mulohazalar bayon etiladi.

Kalit so‘zlar: Manba, nusxa, qo‘lyozma, toshbosma, gul, bulbul, muqova, sahifa, kotib, muallif.

Abstract: This article discusses the lithographic publication “Flower and Nightingale”, the author of which is unknown, which is kept in the lithographic fund of the Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan. At the same time, the source features of this lithograph, as well as comments on its author and his life and work, are described.

Key words: Source, copy, manuscript, lithograph, flower, nightingale, cover, page, scribe, author.

O‘zR FA ShI asosiy fondining toshbosma asarlar bo‘limida “Gul va bulbul” nomli bilan 579-inv. raqami ostida toshbosma nusxa saqlanadi. Biroq kartateka ma‘lumotlarida mazkur manbadan o‘rin olgan asarning muallifi ko‘rsatilmaydi. Toshbosmaning o‘lchami 28x18 sm. Kitobning ilk sahifasida “Gul va bulbul” birikmasi krill alifbosiga asoslangan o‘zbek yozuvida ifodalangan. Manbaning nashr ma‘lumotlariga nazar solinadigan bo‘lsa, unda manba noshiri, matbaasi borasidagi ma‘lumotlar aks etgan. Asar muallifi borasidagi ma‘lumotlar manbaning biror bir o‘rnida qayd etilmagan. Sharqshunoslik insituti qo‘lyozmalar fondi asosiy toshbosma asarlar bo‘limida mazkur asarning yana bir nusxasi 9143-inv. raqami ostida saqlanadi. Har ikki manba bir nashrning turli nusxalari hisoblanadi.

“Gul va bulbul” turkumida yaratilgan asarlarni tadqiq qilish asnosida A. Yildizning “Turkman shoiri Shobandaning “Gul va bulbul” dostoni” nomli tadqiqoti bilan tanishildi. Ushbu tadqiqotda Shobanda qalamiga mansub “Gul va bubul” dostonining poetik xususiyatlari, asar muallifining hayoti va ijodi borasida atroflicha ma‘lumotlar berilgan. Ayni ma‘lumotlar O‘zR FA ShI saqlanayotgan 579, 9143-raqamli toshbosma nusxalarning ilmiy tavsifini amalga oshirish jarayonida manbadan o‘rin olgan asarning umumiy mazmuni, kompozitsiyasi va qahramonlari borasidagi jamlangan ma‘lumotlar bilan o‘zaro muqoyasa qilinganda ulardagi fakatlar muofiq ekanligi ayon bo‘ldi. Muqoyasa natijasida hosil bo‘lgan umumiy xulosalar O‘zR FA ShI fondida 579, 9143 inventar raqami bilan saqlanayotgan toshbosmalar Shobanda qalamiga mansub asarning litografik nusxalari ekanligini dalillaydi. Shu o‘rinda ta‘kidlab o‘tish kerakki, mazkur mavzuda e‘lon qilingan ba‘zi manbalarda¹ yuqorida qayd etilgan 579, 9143-inv. raqamli manbalar Salohiy

¹ Rahmonova Sh. Falsafiy-irfoniy dostonlarda vazn va mazmun munosabati // Uzbekistan: Language and Culture 2022/2(2); Shodiyeva S. Salohiyning “Bulbul va gul” dostoni lingvopoetikasi // O‘zbekistonda fanlararo innovatsiyalar

qalamiga mansub “Gul va bulbul” dostonining toshbosma nusxalari sifatida beriladi. Biroq bu ma’luotlar biroz chalkash hisoblanadi. Chunki, Salohiy tomonidan yaratilgan “Gul va bulbul” dostoni til, mavzu, mazmun, kompozitsion qurilish nuqtai nazaridan Shobanda qalamiga mansub bo’lgan “Gul va bulbul” dostonidan tamomila farqlanadi.

XVIII asr Turkman adabiyotining ko’zga ko’ringan namoyondalaridan biri Shobandadir. U 1720-yili Toshxovuz viloyati Ko’hna Urganchda tavallud topgan bo’lib, uning asl ismi Abdullohdir [1;5]. Shobanda esa uning taxallusidir. A.Yildiz tadqiqotida Shobandaning hayoti bilan bog’liq ma’lumotlarga ham to’htalib, xususan, shoirning otasi Mulla Memi, onasi Davlatbeka, ayoli Menli, Sayitnazar, Davlatnazar, Memmetnazar va Annamenli kabi to’rt farzandlari bor ekanligini keltiradi. Otasi xalq orasida hurmatga sazovor, ilmni sevuvchi kishilardan bo’lib, o’glini o’qimishli bo’lishini ta’minlash uchun maktab ta’limini tugatganidan so’ng Xivadagi Sherg’ozixon madrasasida o’qitadi [1;5]. A.Yildiz Shobandaning madrasa ta’limi davomida shariat ilmi, fors va turk adabiyoti, tarix, falsafa kabi ilmlardan ta’lim olgani, shu bilan bir qatorda mohir sozanda ham bo’lgani haqida xabar beradi.

Shobanda xalq orasida tanilgan baxshilardan bo’lgan. Uspenskiy o’zining “Turkman sozi” nomli kitobida bir qator mashhur baxshilar qatorida Shobandaning ham nomini tilga olishi buning yorqin dalilidir [1;5].

Shobanda o’z zamonining noziktab shoirlaridan biri sifatida bo’y ko’rsatgan. “Go’zalim”, “To’rt go’zal”, “Tillo sening ishqingda”, “Sevar yorim Mengli”, “Menglixonni netding?” kabi qator she’rlarida shoirning yuksak mahorati yaqqol namoyon bo’ladi. Shoir she’riyati nihoyatda sodda va xalqchil. Ana shu xalqchilik u yaratgan asarlarning kompozitsiyasiga ham o’z ta’sirini o’tkazmay qolmagan. Chunonchi, hozirda muhokama qilinayotgan asari bo’lmish “Gul-bulbul” dostonida ham yuqorida ta’kidlangani kabi jihatlar yaqqol ko’zga tashlanadi. Asar muallifi Sayqaliy, Xolis kabi ijodkorlar qatorida xalq orasida mashhur bo’lgan hikoya va qissalarni adabiy jihatdan qayta ishlab, bir necha asarlar yaratadi. Shoirning “Gul-bulbul” dostoni ham ana shu tarzda dunyoga kelgan. Ijodkor turkiy xalqlar og’zaki ijodida o’zigacha mavjud bo’lgan “Navro’z shoh” (Uyg’urlarda “Qizil gulim”, Anodo’lida “Navro’z Bek”) hikoyasini adabiy-estetik jihatdan qayta ishlab, o’zining liro-epik “Gul-bulbul” dostonini yaratadi [1;9]. Asar hijriy 1214 (mil. 1817) tasnif etilganligini doston oxirida kelgan 7 baytlik she’rdan bilib olish mumkin².

Sharqshunoslik instituti fondida saqlanayotgan asar manbasining umumiy holati haqida so’z ketganda, uning anchagina yaxshi saqlanganligini e’tirof etish darkor. Kitobning muqovalari sariq kartondan ishlangan bo’lib, ikki muqova bir-biriga charmdan ishlangan qizil tayaki material bilan tutashtirilgan. Muqovaning old yuqori o’ng burchagiga 579-inv. raqamini ifodalovchi qog’oz parchasi yopishtirilgan. Muqovaning ichki o’ng yuqori burchagida “Туркестанская публичная библиотека, С 1642” jumlasini aks etgan qog’oz parchasi mavjud. Muqovdan so’ng bir bo’sh varaq qoldirilgan. Ushbu varaqning old sahifasining o’rtasiga rus tili alifbosi asosida “*Gul va bulbul*” jumlasini yozib qo’yilgan. Titul sahifadagi ma’lumotlar murakkab naqshlar bilan jadval ichida berilgan. Nashr ma’lumotlarida asraning “Gul va bulbul” deya nomlanishi, bosilgan sanasi (hij.1331, mil.1912), O’rda Turkiston ko’chasida joylashgan masjid qiblasidagi hoji Yusuf o’g’li saroyida turuvchi mulla Mirzohid Mirsodiq o’g’li do’konida sotilayotganligi borasida xabarlar berilgan. Nashr ma’lumotlari aks etgan sahifaning quyi qismida toshbosmaning nashriyoti (T. – лит. О.А Порцева в Ташкент.) nomi berilgan. Nashr ma’lumotlari aks etgan sahifning ort qismida asar voqealari *basmala* bilan quydagicha boshlanadi:

va ilmiy tadqiqotlar jurnali (11-son), 20.09.2022.

² <https://www.millifolklor.org>

اما راويلا ر انداغ روايت قيبولر لار كي طور ان ولايتيده بر پدشاه بار ايردي اما اوغلي قيزي يوق ايردي

Basmala asosiy matndan naqshlar bilan ajratilgan va ana shu naqshlar ichra qalin va kattaroq o'lchamda berilgan. Manba sahifalari uchinchi sahifadan arab raqamlari ila sahifalana boshlangan va sahifalash ishlari 94-sahifada o'z yakuniga yetgan.

Asar voqealarining boshlanish qismi va basmala berilgan ilk sahifa qolgan sahifalardan farqli ravishda naqshlar bilan jadval ichiga olingan. Uchinchi varaqdan boshlab sahifalar matnlari oddiy ikki chiziqli jadval ichida beriladi. Asar voqealari nazmda emas, balki nasrda ifodalangan. Faqatgina asar davomida qahramonlar tildan aytilgan g'azallar va baytlargina nazmda berilgan. Nazmiy qismlarning jadvalga olinishi ham o'ziga hos hisoblanib, nasrda berilgan qismdan farqlidir. Nasriy va nazmiy matnlar harflarining ifodalanishida ham ayrim tafovutlar mavjud. Nasr ko'rinishidagi matnlar nisbatan kattaroq va qalinroq o'lchamda ifodalangan holda, nazmiy matnlar tarkibida keluvchi harflarning o'lchami ingichka va kichikroq hajmda aks etgan.

Asardagi asosiy voqealar Turon viloyati podshohining farzandsizligi va bir kun sahar vaqtida tush ko'rishi bilan boshlanadi. Asar Turon viloyati podshohining o'g'li Bulbul va Eron viloyati podshohining qizi Gul o'rtasidagi o'zaro ishq-muhabbat mojarolari asosiga qurilgan.

Asarning asosiy matnlari 19 qatorli ko'rinishda nasrda berilgan. "Gul va Bulbul" asarida Bulbul, Bulbulning Otasi, Onasi, Gul, Alijon, Solobek, Mulla Qalandar, Zalil, Istanbul podshosi, G'anjabiy, Oyjamol, Norinbek, Fayzulloh, Solim, shoh Abbos, Oysuluv kabi bir nechta qahramonlar mavjud. Zikr etilgan qahramon tilidan har faslda bir necha g'azallar keltiriladi. Manbada jami 36 dan ziyod g'azallar mavjud, biroq ushbu g'azallar o'ziga xos tarzda berilgan. Bu o'ziga xoslik ularning hajmlarida namoyon bo'ladiki, ularning aksari 14 baytlik ko'rinishda berilgan bo'lsa, ayrimlari 7, 8, 9, 10 baytli shaklida ifodalangan. Asar matnlari tarkibida muhammas shaklida berilgan g'azallar ham uchraydi. Zalil (10;37;50), Gul (16;57;58;83), Bulbul (23;33) tomonidan kuylangan muhammaslar buning yorqin dalilidir. Manbada uchrovchi g'azallarning baytlari turlicha ifodalangan bo'lib, aksar g'azallar ikki ustun ko'rinishida ifodalangan bo'lsa, muhammaslarning keltirilishi ham o'ziga xos tarzda kechgan. Ya'ni muhammasning avvalgi 4 misrasi ikki ustunga ajratilib, 5-misra esa ularning ostiga joylashtirilgan. Birgina Solobek tilidan aytilgan g'azal shaklan yuqorida tilga olingan g'azallardan mutlaqo farq qiladiki, uning misralari zinapoya ko'rinishida keltirilgan (91-sahifa).

Matnlarga e'tibor qaratilsa, hikoyanavis tilidan aytilgan qism nasrda ifodalanganligini, asar qahramonlari tomonidan aytilgan fikrlar nazmda ifodalanganligini sezish mumkin. Matnning nasr qismining barchasi deyarli bir xil boshlanmalar bilan "Al arz", yoki "Al qissa" shaklida boshlanadi. Bundan tashqari asarda ikki qahramon o'rtasida aytishuv ko'rinishidagi nazmiy misralar ham bor. Bularning dastlabkisi Bulbul va Shoxayr o'rtasida bo'lib o'tgan (18,19,20-sahifalardan o'rin olgan). Mazkur savol-javob ko'rinishida kechgan matnlar "Bulbul aydi", "Shoxayr aydi" kabi boshlanmalar ostida berilgan va bunday aytishuvlar Bulbul va G'anjabi (33, 34, 35 hamda 39, 40, 41-sahifalar), Bulbul va Norinbek (52, 53, 54-sahifalar), Bulbul va Solim (61, 62-sahifalar), Solim va Gul (66, 67, 68-sahifalar), Bulbul va Gul (77, 78, 79 hamda 80, 81, 82-sahifalar) kabi obrazlar o'rtasida bo'lib o'tadi.

Asar voqealari 94-sahifada quyidagi jumlar bilan yakun topadi: "Har qayusi o'z yori bilan kecha-kunduz bazmi davron qilib, murod maqsadina yetdilar. Ilohi hamma jamoatlarni ham shular kabin murod maqsadina yetkurgaysan, Allohi Robbila a'lamiyn". Ushbu jumlar bilan birgalikda yana manbaga doir ba'zi ma'lumotlar berilgan: "Ushbu kitobi "Gul va Bulbul" Marvlik mulla Mirzohid Mirsodiq o'g'li harajati bilan Toshkandda Pursofning matbaasida 1331 hijriy yilinda

tabe' ulindi. Mazkur Mirzohid sahhof Marvda Turkiston ko'chasida masjid qiblasida xiyvalik hoji Niyoz Yusuf o'g'li saroyida kitob sotmoqdadir". Keltirilgan ma'lumotlarga qaraganda ayni damda baxsi kechayotgan manba Toshkentda chop etilgan, noshir esa mulla Mirzohid isimli shaxs hisoblanadi. Kitob Marvning Turkiston ko'chasi qiblasida joylashgan xivalik savdogar saroyida sotilayotganligi anglashiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A. Yildiz. Turkman shoiri Shobandaning "Gul-bulbul" dostoni. – Haziran, 2019. – B.5.
2. Shobanda. Gul va bulbul. Toshbosma. O'zR FA Sharqshunoslik instituti fondi. Inv. №579.
3. Shobanda. Gul va bulbul. Toshbosma. O'zR FA Sharqshunoslik instituti fondi. Inv. №9143.
4. <https://www.millifolklordergisi.com>